

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

УДК 378:67/98:7

DOI <https://doi.org/10.32782/health-2023.3.21>

ІСТОРИЧНИЙ ПОСТУП РОЗВИТКУ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ МЕДСЕСТРИНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Демянчук Михайло Ростиславович,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри медико-профілактичних дисциплін та лабораторної діагностики
КЗВО «Рівненська медична академія»
ORCID: 0000-0001-8729-5144

Переходько Наталія Миколаївна,
кандидат історичних наук,
завідувач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
КЗВО «Рівненська медична академія»
ORCID: 0000-0003-1821-9900

Артеменко Людмила Вікторівна,
кандидат філологічних наук,
професор кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
КЗВО «Рівненська медична академія»
ORCID: 0000-0001-6653-3043

У статті здійснено короткий огляд історичного поступу медсестринської освіти в Україні та світі. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України важливим завданням є вдосконалення системи професійної підготовки майбутніх бакалаврів сестринської справи. Одним зі шляхів розв'язання окресленої проблеми є комплексність, теоретична і практична значущість професійної спрямованості освітніх предметів у медичній академії, досягнення якої потребує урахування історичних аспектів розвитку медсестринської освіти в Україні та світі. Розвиток охорони здоров'я та медичної науки нерозривно пов'язаний з якістю медичної освіти, у тому числі медсестринської. Починаючи з часів Київської Русі і донині наша держава приділяє велику увагу підготовці фахівців сфери охорони здоров'я. Сьогодні очевидно, що підготовка майбутніх бакалаврів сестринської справи в Україні є актуальним завданням, зважаючи на перехід системи медичної освіти на нові стандарти навчання та безперервну медичну освіту. Навчання протягом усього життя стає необхідною і все більш важливою умовою професійного розвитку, а також підвищення конкурентоспроможності на ринку праці. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. націлила освітянську спільноту на тотальну реалізацію компетентнісного підходу у навчанні. Опираючись на міжнародний досвід, з урахуванням вітчизняних традицій освіти та її адаптації до існуючого дійсного розвитку галузей виробництва та сфери обслуговування здійснюється спроба запровадження сучасного підходу до теоретичного і практичного навчання у закладах вищої освіти України. Сьогодні в усіх освітніх організаціях МОЗ України, у тому числі в медичних академіях, є симуляційні центри, різні за рівнем наповнюваності фантомами та симуляційним обладнанням. Завдяки цьому студенти мають можливість формувати та вдосконалювати практичні навички не лише в рамках навчальної програми, а й у процесі підготовки до всеукраїнських та міжнародних олімпіад і конкурсів.

Ключові слова: медсестринська освіта, розвиток, становлення, трансформація, майбутні бакалаври сестринської справи, підготовка, професійна підготовка.

Demianchuk Mykhailo, Perekhodko Nataliia, Artemenko Liudmyla. Historical progress in the development and transformation of nursing education in Ukraine and the world

The article provides a brief overview of the historical progress of nursing education in Ukraine and the world. At the current stage of socio-economic development of Ukraine, an important task is to improve the system of professional training of future nursing bachelors. One of the ways to solve the outlined problem is the complexity, theoretical and practical significance of the professional orientation of educational subjects in the medical academy, the achievement of which requires taking into account the historical aspects of the development of nursing education in Ukraine and the world. The development of health care and medical science is inextricably linked to the quality of medical education,

including nursing. Starting from the times of Kyivan Rus and up to now, our state pays great attention to the training of specialists in the field of health care. It is now obvious that the training of future bachelors of nursing in Ukraine is an urgent task in view of the transition of the medical education system to new standards of education and continuous medical education. Lifelong learning is becoming a necessary and increasingly important condition for professional development, as well as increasing competitiveness in the labor market. The national strategy for the development of education in Ukraine for 2012-2021 aimed the educational community at the total implementation of the competence approach in education. Relying on international experience, taking into account the national traditions of education and its adaptation to the existing actual development of the production and service sectors, an attempt is being made to introduce a modern approach to theoretical and practical training in higher education institutions of Ukraine. Today, all educational organizations of the Ministry of Health of Ukraine, including medical academies, have simulation centers with different levels of phantoms and simulation equipment. Thanks to this, students have the opportunity to form and improve practical skills not only within the curriculum, but also in the process of preparing for all-Ukrainian and international Olympiads and competitions.

Key words: *nursing education, development, formation, transformation, future nursing bachelors, preparation, professional training.*

Вступ. Реалії розвитку вищої медсестринської освіти на сучасному етапі вказують не лише на її структурно-змістовне реформування, а й на визначення нового нормативно-правового підґрунтя та необхідність оптимізації змісту професійної підготовки. В Україні дослідження сучасних проблем підготовки майбутніх бакалаврів сестринської справи здійснюються у різних напрямках: виховання гуманності у студентів медичного коледжу в процесі фахової підготовки; використання комп'ютерного оцінювання професійних знань у структурі підготовки медичних сестер; підготовка майбутніх медичних сестер (фельдшерів) до санітарно-гігієнічного виховання і профілактичної роботи зі школярами; дидактичні засади застосування інноваційних педагогічних технологій у процесі вивчення науково-природничих дисциплін у медичних коледжах; професійна підготовка магістрів сестринської справи в умовах ступеневої освіти; визначення емпатійних чинників професійної адаптації медичних сестер; формування у майбутніх сестер професійних цінностей, професійних умінь засобами алгоритмізації, пізнавальної активності в процесі вивчення природничо-наукових дисциплін, готовності до пропаганди і реалізації ідей здорового способу життя у майбутній професійній діяльності та ін.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України важливим завданням є удосконалення системи професійної підготовки майбутніх бакалаврів сестринської справи. Тому необхідні оновлення змістового компонента процесу навчання, перегляд навчальних планів та програм, а також упровадження інноваційних педагогічних технологій задля забезпечення конкурентоспроможності, мобільності, самостійності у прийнятті рішень, відповідальності за наслідки своєї діяльності, формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів сестринської справи та цілісної наукової картини світу. Одним

зі шляхів розв'язання окресленої проблеми є комплексність, теоретична і практична значущість професійної спрямованості освітніх предметів у медичній академії, досягнення якої потребує урахування історичних аспектів розвитку медсестринської освіти в Україні та світі.

Розвиток охорони здоров'я та медичної науки нерозривно пов'язаний з якістю медичної освіти, у тому числі медсестринської. Починаючи з часів Київської Русі і донині наша держава приділяє велику увагу підготовці фахівців сфери охорони здоров'я. Вектор розвитку медичної освіти спрямований на поєднання таких чинників сталого розвитку, як наукомісткість, високотехнологічність та міждисциплінарний підхід, що вимагає синергії підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу, модернізації освітніх підходів та технологій, а також практикоорієнтованої підготовки майбутніх бакалаврів сестринської справи.

Матеріали та методи. Проведено систематичний аналіз літературних джерел (оригінальні дослідження та огляди), присвячених історичним аспектам розвитку медичної освіти у світі й на теренах нашої держави від найдавніших часів і дотепер. Використовувалися методи бібліографічного, інформаційного та семантичного пошуку джерел у базах даних Google Scholar, PubMed, Scopus та Embase. Виконано формально-юридичний та системний аналіз джерел.

Результати. Медсестринство як мистецтво догляду за хворими має багатовікову історію, а сестринська освіта як соціальне замовлення формувалася на різних етапах розвитку людської цивілізації. Так, європейська наукова традиція пов'язує виникнення науки догляду за хворими з іменем Гіппократа (460–377 рр. до н. е.), котрий зробив першу спробу розмежування догляду й теоретичної медицини [10, с. 17]. Однак офіційна медична освіта з'явилася з 320 р. н. е., а догляд за

хворими тоді розглядався як особливий вид мистецтва [10]. Упродовж V–VI ст. медична освіта надавалася у монастирях черницям, які називали себе сестрами. Із Хрестових походів розпочався розвиток військової медсестринської справи. Поряд із релігійними й військовими організаційними утвореннями, які підтримували участь жінок у громадському русі по догляді за пораненими солдатами, виникали лицарські ордени, які цілком присвячували себе опіці за хворими (наприклад, «Орден Госпітальєрів») та організували спеціальні школи з підготовки медсестер («Орден Святого Бенедикта»), що згодом переросли в університети. У IX ст. виникли світські ордени (Госпітальне братство Святого Антонія), куди на навчання догляду за хворими приймали молодих жінок шляхетного походження.

У Київській Русі створення стаціонарних лікувальних установ, де догляд за хворими було доручено жінкам, відбулося у X ст. За грецькими зразками притулки для хворих та інвалідів улаштовувалися при монастирях і великих церквах. У західних країнах XI–XV ст. офіційна медсестринська допомога переважно зводилася до двох варіантів: допомоги вдома, що надавалася пацієнтам, які мали змогу платити доглядальницям, котрі перебували біля них невідлучно, та допомоги, яка надавалася у лікарнях, монастирях і притулках черницями та служницями без обітниць [9]. Упродовж XVI ст. догляд і медсестринська освіта втратили свій соціальний статус (наприклад, в Англії, доглядом займалися слуги). Оскільки перестала існувати медсестринська освіта, догляд забезпечували неграмотні жінки, які здобули славу недбалих і непрофесійних медсестер, що переважно практикували чаклунство [2].

У 1663 р. у Франції була створена Община сестер милосердя, випускники якої були належно підготовленими, упроваджували нововведення догляду в притулках, лікарнях, служили під час війни. Науковці зауважують, що саме Франція на той час зробила все можливе для збереження і розвитку медсестринської освіти [10]. І лише через 200–300 років потому в інших країнах почали надавати належну увагу догляду за хворими і медсестринській освіті, оскільки офіційної системи навчання медичних сестер у більшості країн не існувало.

Першим виданням із науковою оцінкою ролі сестер милосердя були «Записки про сестринську справу» (1859 р.), у яких Ф. Найтінгейл першою виокремила два поняття: догляд за хворими та

догляд за здоровими. Саме Ф. Найтінгейл поклала початок систематичній підготовці медичних сестер в Англії, відкривши в 1860 р. у Лондоні школу медичних сестер нового типу, яка являла собою автономний навчальний заклад із власними фондами та управлінням на чолі з радою [1]. Саме методика підготовки Ф. Найтінгейл створила перший взірць медичної сестри, постать якої повинна характеризуватися наявністю спеціальних сестринських знань, умінь і навичок, технічною підготовкою, відповідним характером із наявністю таких якостей, як спостережливість, терпимість, невтомність, любов до порядку, пунктуальність та ін. Вона вважала сестринську справу необхідною та відповідальною спеціальністю, що потребує душевного та фізичного загартування, а також уміння тверезо мислити у складних ситуаціях [10, с. 12].

У сучасній професійній підготовці майбутніх бакалаврів сестринської справи необхідно враховувати, що освіта фахівців цього профілю за останні 100 років набула особливого значення. Наприклад, у Великобританії у 1919 р. був прийнятий закон про реєстрацію медичних сестер. Висунути Ф. Найтінгейл концепцію сестринської справи позитивно сприйняли у США, де спочатку підготовка сестер милосердя здійснювалася шляхом наставництва, а з 1873 р. були створені перші медсестринські школи за англійською моделлю.

Особливого значення набуває вивчення студентами історії підготовки медичних сестер в Україні, де офіційне використання жіночої праці по догляду за хворими започатковане в середині XIX ст. Перші свідчення про спеціальну підготовку сестер милосердя з черниць, яких вводили до штату шпиталів, відносяться до 1844 р. Хоча в XIX ст. в Україні були відкриті університети з медичними факультетами, однак не існувало жодного закладу для підготовки медичних сестер. Окрім цього, відчувалася необхідність у персоналі іншого типу: не просто «співчуваючих сиділок», а спеціально навчених працівників, здатних фахово забезпечити догляд і виконувати розпорядження лікаря.

Значного поштовху для розвитку в Україні сестринської справи надала Кримська війна (1853–1856 рр.). Особлива заслуга у цьому належить видатному хірургу М. Пирогову, котрий склав «Правила для сестер», яких поділив на три категорії: сестер-господинь, сестер-аптекарок та перев'язувальних сестер. Саме з часу Кримської війни отримала загальносвітове визнання діяльність сестер милосердя. Згодом (із 1897 р.)

дворічна підготовка цих фахівців стала одним з основних завдань Товариства Червоного Хреста [2, с. 34].

В Україні систематична підготовка сестер милосердя також розпочалася з другої половини XIX ст.: у Харкові (1874 р.), Києві (1875 р.) та Одесі (1887 р.). У 1877 р. у Київському військовому шпиталі було підготовлено 15 перших міських сестер милосердя, що можна вважати початком фахової підготовки медсестринських кадрів, хоча і на громадських засадах. На відміну від країн Заходу, де сестринська справа до початку XX ст. була піднята на державний рівень, у дореволюційній Україні вона знаходилася у компетенції громадських організацій та окремих лікувальних закладів. Основними та єдиними типами навчальних закладів із підготовки сестринського персоналу стали школи і курси сестер милосердя при товариствах Червоного Хреста та лікарнях. Лише з 90-х років XX ст. у незалежній Україні також відбулися істотні зміни в навчанні медичних працівників середньої ланки. Згідно із Законом України «Про освіту», визначено ступеневість медсестринської освіти:

I ступінь – дипломована медична сестра, яку мають право готувати вищі медичні навчальні заклади I рівня акредитації;

II ступінь – бакалавр сестринської справи з підготовкою у медичних закладах II рівня акредитації. Підготовка бакалаврів сестринської справи передбачає не лише розширення рівня її компетентності й самостійності як помічників лікаря, а в перспективі – продовження освіти в медичних закладах III–VI рівнів акредитації з отриманням рівнів спеціаліста і магістра з медсестринства, що є характерною рисою розвинутих країн світу [3].

Так, у 1997 р. в Україні отримали дипломи близько 80 бакалаврів сестринської справи [3, с. 89]. Указувалося, що ці фахівці можуть займати посади медичної сестри лікувально-профілактичного закладу, старшої медичної сестри відділення, медичної сестри спеціалізованого відділення, медичної сестри – викладача медичних навчальних закладів I та II рівнів акредитації, медичної сестри сімейного лікаря [4, с. 67]. Тому для узагальнення функцій і напрямів підготовки фахівців сестринської справи та їх об'єднання у певну професійну структуру в травні 1997 р. відбулася установча конференція зі створення Асоціації медичних сестер України.

Однак лише 07.12.2000, на десятому році державної незалежності України, затверджено Концепцію розвитку охорони здоров'я населення

України, яка вперше з наукових позицій визначила шляхи її реформування і надання пріоритету вдосконалення первинної медико-санітарної допомоги та її розвитку на нових засадах; визначила необхідність перегляду ролі та місця сестринської справи, у тому числі й реформування сестринської освіти [10, с. 40–41].

Очевидно, що підготовка майбутніх бакалаврів сестринської справи в Україні є актуальним завданням, зважаючи на перехід системи медичної освіти на нові стандарти навчання та безперервну медичну освіту. Навчання протягом усього життя стає необхідною і все більш важливою умовою професійного розвитку, а також підвищення конкурентоспроможності на ринку праці.

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. націлила освітянську спільноту на тотальну реалізацію компетентнісного підходу у навчанні. Європейські експерти наголошують, що саме на основі компетентності особистість спроможна сприймати та відповідати на індивідуальні і соціальні потреби, формувати комплекс ставлень, цінностей, знань, умінь та навичок [5, с. 195]. Компетентнісний підхід [7, с. 23–24] стосується і діяльності медичної сестри, яка першою відгукується на індивідуальні та соціальні потреби пацієнтів, об'єктивно оцінює ситуацію та формує пошук шляхів виходу із ситуацій, що складаються.

Опираючись на міжнародний досвід, з урахуванням вітчизняних традицій освіти та її адаптації до існуючого дійсного розвитку галузей виробництва та сфери обслуговування здійснюється спроба запровадження сучасного підходу до теоретичного і практичного навчання у закладах вищої освіти України, суть якого полягає у тому, щоб забезпечити компетентнісний підхід до вирішення завдань, які стоять перед спеціалістом, на теоретично обґрунтованому та науковому рівні й забезпечити впровадження цих знань у кожній конкретній практичній ситуації, спрогнозувати її та передбачити наслідки, навчитися виходити за межі ситуацій із метою уникнення потенційних, а за появи – вирішення існуючих (наявних) проблем.

Отримуючи найвищі стандарти у сфері сестринської практики з урахуванням реальних ситуацій, медична сестра повинна керуватися вимогами законодавства та принципами професійної етики, несучи персональну відповідальність за виконання своїх професійних обов'язків. У ст. 2 «Медична сестра і право пацієнта на якісну медичну допомогу» передбачено,

що «медична сестра в міру своєї компетенції повинна надавати невідкладну допомогу кожному пацієнту» [6, с. 99–100]. Дослідники компетентності медичної сестри розглядають цей феномен як здатність виконувати нею практичні маніпуляційні процедури, акцентуючи увагу і на комунікативних компетенціях, беручи до уваги, що медична сестра повинна бути готовою дати відповідь на всі запитання, безумовно, у межах своєї компетенції. При цьому слід урахувати особистісні якості медичного працівника, від якого залежатиме ефект використання кваліфікації як інструменту діяльності.

Основою підвищення професіоналізму є акмеологічні й андрагогічні засади освіти дорослих – освіти впродовж життя, а провідною формою підвищення професіоналізму є система післядипломної освіти, у якій на основі андрагогічного циклу зростають різноманітні показники критеріїв-компетентностей. Рада Європи визначила високі вимоги відповідності особистості критеріям компетентності. По суті, компетенції є моделлю критеріїв, якими повинна оволодіти особистість, а компетентність означає ступінь володіння ними. Цю модель компетенцій повинні взяти за основу педагоги, психологи, керуватися науковці під час розроблення сучасних освітніх стандартів; у підготовці майбутніх спеціалістів та виховання сучасної молоді; фахівці галузеві сфери обслуговування під час виконання своїх функціональних обов'язків на робочому місці.

Особливістю українського медичного професійного співтовариства фахівців сестринської справи є стійка наявність трудових династій, члени яких передають свій досвід із покоління в покоління, зберігаючи відданість медицині, незважаючи на соціальні, політичні та економічні умови, що змінюються. Одним із напрямів розви-

тку з метою підготовки кваліфікованих медичних кадрів є популяризація наступності професійної діяльності.

Система довузівської підготовки є складовою частиною безперервної освіти, що визначає підвищення якості підбору абітурієнтів для вступу в організації вищої та середньої професійної медичної освіти. Закладений учасниками освітнього процесу підготовки кадрів охорони здоров'я практико-орієнтований принцип передбачає використання у навчанні симуляторів і тренажерів, що дає змогу майбутнім бакалаврам сестринської справи набувати компетентності з наростанням ступеня складності – від індивідуальних елементарних навичок до високотехнологічних навичок та вмінь групової злагодженості.

Сьогодні в усіх освітніх організаціях МОЗ України, у тому числі в медичних академіях, є симуляційні центри, різні за рівнем наповнюваності фантомами та симуляційним обладнанням. Завдяки цьому студенти мають можливість формувати та вдосконалювати практичні навички не лише в рамках навчальної програми, а й у процесі підготовки до всеукраїнських та міжнародних олімпіад і конкурсів.

Становлення системи вищої медсестринської освіти в Україні пройшло багатовіковий шлях розвитку. На цьому шляху відбувалися трансформації в освітньому процесі, термінах підготовки майбутніх бакалаврів сестринської справи, відомчої належності закладів вищої медичної освіти, факультетської специфіки. Забезпечення якісної медичної освіти з урахуванням сучасних вимог та світових тенденцій – важливе завдання сьогоднішнього дня. Підготовка висококваліфікованих бакалаврів сестринської справи є чинником, що визначає потенціал науково-технологічного розвитку країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуліна Л.П. Ступенева медсестринська освіта – вимога міжнародних стандартів. *Актуальні питання підготовки майбутніх фармацевтичних та медичних фахівців в умовах сучасної освіти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Житомир, 15 лютого – 24 березня 2016 р. Житомир, 2016. С. 4–5.
2. Алтинбекова З.Б., Іванова В.А., Шегедин М.Б. До питання про базову модель медсестринства в Україні. *Медсестринство*. 2008. № 2. С. 34–36.
3. Безкоровайна У.Ю. Порівняльний аналіз ролі медичної сестри в Україні та у світі. *Державне управління. Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 15. С. 88–91.
4. Голяченко О.М., Ганіткевич Я.В. Історія медицини. Тернопіль : Лілея, 2004. 248 с.
5. Гордійчук С.В., Леонченко Н.П. Європейський та український досвід підготовки кадрів для медсестринства. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Педагогіка»*. 2011. № 4. С. 195–200.
6. Етичний кодекс медичної сестри України. URL: http://medsprava.com.ua/korisna_informatsija/etichnij_kodeks_medichnoyi_sestri_ukrayini/ (дата звернення: 20.12.2022).
7. Прокопчук А.І. До питання реформування медсестринської освіти в Україні. *Медична освіта*. 2006. № 3. С. 39–41.
8. Резолюція конгресу «Розвиток медсестринської справи в Україні». *Буковинський медичний вісник. Спецвипуск* / за ред. Т.М. Бойчука. Чернівці : БДМУ, 2007. С. 99–100.

9. Федішин-Сорока М.А., Козак Д.В. Історія розвитку сестринської справи в Україні. *Медсестринство*. 2011. № 4. С. 20–21.
10. Шегедин М.Б., Мудрик Н.О. Історія медицини та медсестринства. Тернопіль : Укрмедкнига, 2003. 328 с.

REFERENCES

1. Akulina L.P. (2016) Stupeneva medsestrynska osvita – vymoha mizhnarodnykh standartiv [Graduate nursing education – a requirement of international standards]. *Aktualni pytannia pidhotovky maibutnikh farmatsevtichnykh ta medychnykh fakhivtsiv v umovakh suchasnoi osvity: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Zhytomyr, 15 liutoho – 24 bereznia 2016 r.). Zhytomyr, S. 4–5. [in Ukrainian]
2. Altynbekova Z.B., Ivanova V.A., Shehedyn M.B. (2008) Do pytannia pro bazovu model medsestrynstva v Ukraini [To the question of the basic model of nursing in Ukraine]. *Medsestrynstvo*, № 2, S. 34–36. [in Ukrainian]
3. Bezkorovaina U.Yu. (2016) Porivnialnyi analiz roli medychnoi sestry v Ukraini ta u sviti [Comparative analysis of the role of the nurse in Ukraine and in the world]. *Derzhavne upravlinnia. Investysii: praktyka ta dosvid*, № 15, S. 88–91. [in Ukrainian]
4. Holiachenko O.M., Hanitkevych Ya.V. (2004) Istorii medytsyny [History of medicine]. Ternopil : Lileia, 248 s. [in Ukrainian]
5. Hordiichuk S.V., Leonchenko N.P. (2011) Yevropeyskyi ta ukrainskyi dosvid pidhotovky kadriv dlia medsestrynstva [European and Ukrainian experience in training personnel for nursing]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Ser. Pedahohika*, № 4, S. 195–200. [in Ukrainian]
6. Etychnyi kodeks medychnoi sestry Ukrainy [Code of ethics of nurses of Ukraine]. URL: http://medsprava.com.ua/korisna_informatsija/etychnij_kodeks_medichnoyi_sestri_ukrayini/ (data zvernennia: 20.12.2022) [in Ukrainian]
7. Prokopchuk A.I. (2006) Do pytannia reformuvannia medsestrynskoi osvity v Ukraini [To the issue of reforming nursing education in Ukraine]. *Medychna osvita*, № 3, S. 39–41. [in Ukrainian]
8. Rezoliutsiia konhresu «Rozvytok medsestrynskoi spravly v Ukraini» [Congress resolution «Development of nursing in Ukraine»] (2007). *Bukovynskyi medychnyi visnyk*. Spetsvyp., za red. T. M. Boichuka. Chernivtsi : BDMU, S. 99–100. [in Ukrainian]
9. Fedyshyn-Soroka M.A., Kozak D.V. (2011) Istorii rozvytku sestrynskoï spravly v Ukraini [History of the development of nursing in Ukraine]. *Medsestrynstvo*, № 4, S. 20–21. [in Ukrainian]
10. Shehedyn M.B., Mudryk N.O. (2003) Istorii medytsyny ta medsestrynstva [History of medicine and nursing]. Ternopil : Ukrmedknyha, 2003. 328 s. [in Ukrainian]